

UOT 373

Rüksarə Eldar qızı Tağıyeva

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi

http://orcid.org/0000-0002-2619-2034

FƏRDİLƏŞDİRMƏ VƏ DİFERENSİALLAŞDIRMA MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNKİŞAFINDA ƏSAS İSTİQAMƏT KİMİ

Рухсара Эльдар гызы Тагиева

ведущий специалист

Института Образования Азербайджанской Республики

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Rukhsara Eldar Taghiyeva

leading specialist at the

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

INDIVIDUALIZATION AND DIFFERENTIATION AS THE MAIN DIRECTION IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

Xülasə. Diferensiallaşdırma və fərdiləşdirmə prosesi uşaqların problemlərə yaxınlaşma, problem həll etmə və analitik düşünmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Fərdiləşdirmə və diferensiallaşdırma kontekstindən uşaqlara yanaşmaq onların yeni anlayışları öyrənərək, problemlərin həllində analitik düşünmələrinə və şəxsi bacarıqlarından istifadə etmələrinə kömək edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinə istinad edən tərbiyəçi-müəllim öz işində daha yaxşı və səmərəli nəticələr əldə edir.

Açar sözlər: *Məktəbəqədər təhsil, fərdiləşdirmə, diferensiallaşdırma, uşaq, inkişaf, bilik, bacarıq.*

Резюме. Процесс дифференциации и индивидуализации помогает детям развивать навыки решения проблем, осознания проблем и аналитического мышления. Подход к детям в контексте индивидуализации и дифференциации помогает им решать проблемы, изучать новые концепции, мыслить аналитически и использовать личные навыки при решении проблем. Учитель-воспитатель, обращающийся к индивидуальным особенностям дошкольников, добивается лучших и более эффективных результатов в своей работе.

Ключевые слова: *дошкольное образование, индивидуализация, дифференциация, ребенок, развитие, знания, умения*

Summary. The process of differentiation and individualization helps children develop problem-solving and analytical thinking skills. Approaching children in the context of individualization and differentiation helps them solve problems, learn new concepts, think analytically, and use personal skills to solve problems. A teacher who addresses the individual characteristics of preschoolers achieves better and more effective results in their work.

Keywords: *Preschool education, individualization, differentiation, child, development, knowledge, skills.*

Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartının tətbiqi prosesində müasir məktəbəqədər təhsilin təşkilində innovativ yanaşmalardan istifadə etmək zərurəti yaranır.

Bu gün məktəbəqədər təhsil üçün dövlət təhsil standartının tətbiqi ən aktual məsələdir. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartları məktə-

bəqədər təhsilin əsas prinsiplərini formalaşdırır və bu prinsiplərə uyğun olaraq məktəbəqədər təhsil standartının həllinə yönəlmiş vəzifələr müəyyənləşir:

- uşaqların yaşına, fərdi xüsusiyyətlərinə, maraq və meyllərinə uyğun inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, hər bir uşağın özü,

başqa uşaqlar, böyüklər və ətraf aləm ilə münasibətlərin subyekt kimi qabiliyyət və yaradıcılıq potensialının inkişafı;

- uşaqların yaşı, fərdi, psixoloji və fizioloji xüsusiyyətlərinə uyğun sosial-mədəni mühitin formalaşdırılması (3).

Məktəbəqədər təhsil standartının həyata keçirilməsinin əsas prinsiplərindən biri fərdiləşdirmə prinsipidir. Bu, hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə əsaslanan təhsil fəaliyyətinin qurulmasını nəzərdə tutur ki, bu zaman uşağın onu maraqlandıran məzmunu seçməkdə fəallaşmasına və həm də təhsilin subyektinə çevrilməsinə səbəb olur.

Fərdiləşdirmə - fərdi yanaşma prinsipinin həyata keçirilməsi, hər bir uşağın potensialının reallaşdırılması üçün optimal şəraiti yaratmağa imkan verən, uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq təhsil prosesinin təşkilidir.

Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartının şərtlərindən biri uşaqların fərdiliyini və təşəbbüskarlığını dəstəkləməkdir. Beləliklə, məktəbəqədər təhsil müəssisəsində təhsil prosesi hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla qurulmalıdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində təhsil fəaliyyətinin fərdiləşdirilməsi hər bir uşağın unikallığının qəbul edilməsinə, onun fərdi ehtiyac və maraqlarının dəstəklənməsinə əsaslanır. Təhsil prosesi uşaqlarla işin forma və məzmununun dəyişkənliyi, onların aparıcı fəaliyyətləri əsasında qurulur. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartının həyata keçirilməsi çərçivəsində məktəbəqədər təhsil müəssisələrində fərdiləşdirmə prinsipinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraiti yaradılması vacibdir. Fərdiləşdirmə hər bir uşağın hazırkı inkişaf səviyyəsini nəzərə almaq və hər bir uşağa uğur qazanmaq imkanını təmin edəcək müvafiq fəaliyyətləri planlaşdırmaqla əldə edilir. Bunun üçün uşağın inkişafı, o cümlədən sağlamlığı, fiziki, emosional və idraki inkişafı haqqında hərtərəfli məlumat tələb olunur. Tərbiyəçi-müəllimin işi, onun uşağı müşahidə etdiyi, inkişafın ən əhəmiyyətli sahələrində hansı mərhələdə olduğunu müəyyənləşdirdiyi və müvafiq tədbirlər gördüyü qərar qəbul etmə prosesidir.

Buna görə də, təhsil prosesinin yeni bir trayektoriyası uşağın özündən başlamalıdır. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartının təbii çərçivəsində təhsil prosesinin məzmununun keyfiyyətə dəyişdirilməsi uşağın şəxsiyyətinin ehtiyaclarını aktuallaşdırır. Bu zaman uşaq üçün özü-

nü öz fəaliyyətinin subyekt kimi göstərdiyi, öz məqsədlərini sərbəst müəyyən edən və həyata keçirən, öz təcrübəsinə malik olan, fəaliyyətinin nəticələri üçün könüllü olaraq məsuliyyət daşıya biləcəyi şəraiti yaradılması zəruridir. Obrazlı desək, uşaq bütün pedaqoji prosesin ətrafında fırlanan günəşdir, onun gücü üzə çıxmalı, maraqları təmin edilməli, qabiliyyətləri inkişaf etdirilməlidir. Uşağın fərdiləşdirilməsi haqqında danışmaq üçün bu prosesi müəyyən etmək lazımdır. Deməli, fərdiləşdirmə insanı ətrafındakı kütlədən fərqləndirən xüsusiyyətlərin inkişafıdır.

Yuxarıda deyilənləri məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin fəaliyyəti kontekstində bir qədər ətraflı nəzərdən keçirək. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların təhsil mühitinin yaxşılaşdırılması ilə təhsil fəaliyyətində dəyişiklik mümkündür ki, bunu da inkişafetdirici-əşyevi məkan mühiti təmin edir. Vahid məkanın hər bir komponenti bütövlükdə uşaq kollektivi üçün nəzərdə tutulmalı, eyni zamanda hər bir uşağa öz fərdiliyini və yaradıcılığını göstərmək və nümayiş etdirmək imkanı verməlidir. Bu, qrup dinamikası - məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaşidlərinin cari maraqlarına "yoluxmaq" və onların fəaliyyətlərinə qoşulmaq meyləli hər bir uşağın şəxsiyyətinə hörməti təmin edən, onun özünəinamını, təşəbbüskarlığını, yaradıcılığını, müstəqilliyini və məsuliyyətini, dəyişiklikləri qəbul etmək və həyata keçirmək, tənqidi düşünmək, seçim etmək, problem qoymaq və həll etmək, yaradıcılıq göstərmək bacarığını inkişaf etdirən obyekt-məkan mühiti baxımından xüsusilə vacibdir. "Mən görürəm - hərəkət edirəm" sxeminə görə hərəkət edərkən uşağa əlçatanlıq və birlik prinsipi diktə edilir. Qrupdakı hər bir uşağın öz fəaliyyəti ilə məşğul olduğu vəziyyət təbii olaraq baş verən fərdiləşmədir. Təbii fərdiləşmənin baş verməsi üçün böyüklər uşaqların fəaliyyətini stimullaşdıran inkişafetdirici mühit yaratmalı, oyunlara və öz-özünə öyrənməyə vaxt ayırmalı və onların olduğu vəziyyətlərdə kömək və dəstək göstərməyə hazır olmalıdırlar.

Fəaliyyət, yaradıcılıq prinsipi ətraf mühitin yaradılmasında böyüklərin və uşaq kollektivinin iştirakı ilə həyata keçirilir. Birgə işlərin fərdi sərgisinin təşkili, kolleksiya toplamaq, eksperimental mərkəzlərdən, emalatxanalardan və s. istifadə edərək müvəqqəti oyun meydançaları yaratmaq mümkündür.

Məktəbəqədər yaşda hərtərəfli inkişaf üçün yalnız uşağın mövcud qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək deyil, eyni zamanda gizli, görünməyən qabiliyyət və bacarıqlarını da üzə çıxarmaq və inkişaf etdirmək də vacibdir. Müəyyən həcmdə bilik, bacarıq və səriştələr uşağa ötürülə bilər. Lakin bütün uşaqlar eyni olmadığı və hər bir uşaq özünəməxsus şəkildə inkişaf etdiyi üçün burada tərbiyəçi-müəllimin rolu xüsusilə vacibdir. Amma hər bir uşağın öz fərdi bacarığı olduğu üçün bütün uşaqlardan yüksək nəticə gözləmək olmaz. Təhsildə fərqli bir yanaşma, böyüyən nəslin idraki tələbatını ən yaxşı şəkildə təmin etmək yollarını, uşağın inkişafı və dəstəklənməsi problemlərini necə həll etmək yollarını axtaran uşaqyönlü təhsildir.

Məktəbəqədər təhsilin yeni məzmunu tərbiyəçi-müəllimlərin qarşısında uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun forma və metodların təlim fəaliyyətində istifadəsi və böyüklərin uşaqlarla qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan təhsil fəaliyyətinin qurulması kimi tələblər irəli sürür. Hər bir uşağın maraq və imkanları, sosial vəziyyəti nəzərə almaqla, bu tələblərə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, məktəbəqədər təhsilin fərdiləşdirilməsi və uşaqlarla işin optimallaşdırılması son dərəcə vacibdir.

Tərbiyəçi-müəllimin vəzifəsi hər bir uşağın fərdi qabiliyyət və bacarıqlarını aşkar etmək və üzə çıxarmaqdır. “Bacarıq” termininin bir neçə sinonimi var. Onlardan biri “inkişaf səviyyəsi”dir. Bacarıqlı uşaqların əqli qabiliyyəti daha yüksəkdir. Yaş normasına nisbətən yüksək səviyyə müəyyən edilir və bu yaş qrupu üçün orta göstəricidir. Eyni yaşda olan uşaqlar zehni qabiliyyətlərin inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənirlər. İnkişaf səviyyəsi yüksək olan həmyaşıdları daha çətin məsələləri həll edir, yeni anlayışları tez mənimsəyir. Müəyyən bir problemi həll edərkən, inkişaf səviyyəsi aşağı olan uşaqlardan daha az vaxt tələb olunur. Birincisi, ona görə ki, lazımı zehni əməliyyatlar daha çox işlənilib hazırlanır, ikincisi, onların səhv etmə ehtimalı az olur. Belə uşaqlarda zehni inkişaf yaş normasından irəli gedir, inkişaf səviyyəsi aşağı olan uşaqlarda isə geriləmə ilə baş verir.

Diferensial yanaşma isə məktəbəqədər yaşlı uşağa özünü bir şəxsiyyət kimi imkanlarını müəyyənləşdirməyə, özünü dərk etməyə, şəxsi əhəmiyyətli və sosial cəhətdən məqbul məqsəd-

lərə, özünü təsdiqə kömək etməyi əhatə edir. Latın dilindən tərcümədə diferensiallaşdırma bütövün hissələrə, formalara, pillələrə bölünməsi, təbəqələşməsi deməkdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində və təhsilində diferensial yanaşmanın həyata keçirilməsi məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəbdə hazırlığı üçün bərabər imkanların təmin edilməsi şərtlərindən biridir. Diferensial yanaşmanın mahiyyəti yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq təhsil prosesinin təşkilində, bütün uşaqların səmərəli fəaliyyəti üçün optimal şəraitin yaradılmasında, fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alan təhsilin məzmununun, metodlarının, formalarının əlavə edilməsindən və məktəbəqədər yaşlı uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin maksimum nəzərə alınmasından ibarətdir.

Diferensial yanaşma məktəbəqədər yaşlı uşağa bir şəxs kimi özünü dərk etməyə, imkanlarını müəyyən etməyə, şəxsi əhəmiyyətli və sosial cəhətdən məqbul məqsədlərə, özünü təsdiq və özünü ifadəyə kömək etməyi əhatə edir. Diferensial yanaşma prosesində tərbiyəçi-müəllim müxtəlif fərdi xüsusiyyətlərini və uşaqlarda onların təzahürlərini öyrənir, təhlil edir, təsnif edir, müəyyən bir uşaq qrupuna xas olan ən ümumi, tipik xüsusiyyətləri vurğulayır və bu əsasda onun qarşılıqlı əlaqə strategiyasını, qrup və təhsilin konkret vəzifələrini, uşaqların ümumi fəaliyyətə və kollektiv münasibətlərə daxil edilməsi formalarını müəyyənləşdirir.

Məlumdur ki, bütün uşaqlar, fərqlidirlər və hər bir məktəbəqədər yaşlı uşağın öz inkişaf yolu, hüququ var. Buna görə də məktəbəqədər təhsil müəssisəsində bütövlükdə uşaq kollektivinin tərbiyəsi və təhsili üçün şərait yaradılmalı, hər bir təlim alana fərdilik və yaradıcılıq nümayiş etdirmək imkanı verilməlidir.

Diferensial yanaşma bir qrup uşaqları təhsilin məzmununun, təlim metodlarının və təşkilati formalarının fərqli olduğu və yarım qrupların tərkibinin təhsil vəzifəsindən asılı olaraq dəyişə biləcəyi qruplara bölünməsinə imkan verir. Ənənəvi təhsil sistemində diferensial yanaşma təşkilati olaraq fərdi, qrup və frontal işin birləşməsindən ibarətdir. Bu yanaşma öyrənmənin bütün mərhələlərində zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir uşağın özünəməxsus fərdi xüsusiyyətləri ilə fərdiliyini bilmədən təlim prosesinə diferensial yanaşma-

nın tətbiq edilməsi mümkün deyil. Bu xüsusiyyətləri bilmək şəxsiyyətyönlü təhsil sisteminin qurulmasını və uşağın fərdi inkişafının trayektoriyasının yaradılmasını təmin edir. Fərdi inkişaf trayektoriyası hər bir təlim alanın şəxsi potensialını həyata keçirməyin şəxsi yoludur. Nəticə etibarlı ilə, diferensial yanaşma sisteminin təşkilində başlanğıc nöqtəsi hər bir uşağın imkanlarının üzə çıxarılmasıdır ki, onu daha da inkişaf etdirmək və bütövlükdə bütün təhsil prosesinin səmərəliliyini artırmaqdır.

Problemin aktuallığı. Fərdiləşdirmə və diferensilləşdirmə proseslərindən məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında istifadə edilməsi son dərəcə aktual və əhəmiyyətli məsələdir. Fərdiləşdirmə prosesi insanın özünü və mövcud həyat təcrübəsini dəyişdirərək, yeni məqsəd və hədəflər təyin etməsini, özünəməxsus bir istiqamətdə məqsəduyğun həyat

tərzi yaşamasını təmin edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların da meyl, maraq və istəklərinin nəzərə alınması bu baxımdan xüsusilə aktualdır. Diferensilləşdirmə prosesi isə məktəbəqədər yaşlı uşaqların unikal tərəflərinin kəşf olunmasını və onların fəaliyyət sahələrinin düzgün təyin olunmasına kömək edir. Hər iki proses də, məktəbəqədər yaşlı uşaqların həyat tərzində önəmli rol oynayır və aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Məqalənin yeniliyi fərdiləşdirmə və diferensilləşdirmə prosesinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı kontekstində araşdırılması və inkişaf sahələrinin, eləcə də fəaliyyətin tənzimlənməsi baxımından əhəmiyyətinin araşdırılmasıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə praktik cəhətdən məktəbəqədər təhsil sahəsində məşğul olan bütün mütəxəssislər, tələbələr üçün əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı, məqalədən uşaq tərbiyəsi sahəsində fəaliyyət göstərən hər bir şəxs faydalana bilər.

Ədəbiyyat:

1. “Məktəbəqədər təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. - Bakı, 14 aprel 2017. <http://www.e-qanun.az/framework/35791>
2. “Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum)” - Bakı, 11 aprel 2022 ci il. <https://edu.gov.az/>
3. “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı”. 8 avqust 2019 cu il. <http://www.edu.gov.az/>
4. Педагогика XXI века: традиции и инновации: сборник научных трудов всероссийской научной конференции с международным участием / ответственный редактор Н.В. Федина. — Липецк : Липецкий ГПУ, 2018. — 246 с. — Текст : электронный // Лань : электронно-библиотечная система. — URL: <https://e.lanbook.com/book/122430>
5. Гребенюк, О. С. Педагогика индивидуальности: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк. — 2-е изд., доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 410 с. — (Университеты России). — ISBN 978-5-534-09998-0. — Текст : электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: <https://www.biblio-online.ru/bcode/429118>

E-mail: ruxsare_mirzazade@yahoo.com
Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok.dos. L.K. Cəfərova*
ped.ü.fəls.dok.dos. Ş.A. Baxışova
Redaksiyaya daxil olub: 25.08.2023